

Кусейин Исаев

**КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЛКЫНЫН ЖАШОО ШАРТТАРЫНЫН ӨЗГӨРҮШҮНҮН
ОБЪЕКТИВДҮҮ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ ЖАНА АГА СУБЪЕКТИВДҮҮ БАА БЕРҮҮ**

Кусейин Исаев

**ОБЪЕКТИВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ И СУБЪЕКТИВНЫЕ ОЦЕНКИ НА ИЗМЕНЕНИЯ
УСЛОВИЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА**

УДК:353/353.33

Бул макалада Кыргызстандын калкынын жашоо шарттарынын өзгөрүшүнүн объективдүү көрсөткүчтөрү жана ага субъективдүү баа берүү каралган.

Өткөөл мезгил өтө татаал социалдык жана экономикалык өзгөрүүлөр, анын ичинде экономикадагы кризистик кубулуштар менен коштолууда. 1922-жылдан 1994-жылга чейинки мезгилде айрыкча курч кризистик көрүнүштөр байкалды, андан ары 1995-1997-жылдарда турукташуу мезгили сезилип, ал Россиядагы 1998-жылдагы экономикалык кризистен улам кыйрады. Бүгүнкү мезгилге чейин өлкөнүн экономикасы өтө оор абалда кала берүүдө, аны жандандыруу аракеттери натыйжа бербей жатат, буга биринчи кезекте саясий туруксуздук тоскоолдук кылууда. Кыргызстан экономикалык өнүгүү деңгээли боюнча калктын жан башына эсептегенде ички дүң өнүмдүн көлөмү эң төмөн болгон начар өнүккөн мамлекеттердин тобуна кирет.

Табигый ресурстук жана реалдуу мүмкүнчүлүктөргө, калктын билим деңгээлинин жогорулуугуна, дасыккан кадрлардын көптүгүнө жана илимдин өнүгүшүнүн салыштырмалуу жогорку деңгээлине карабастан, өлкө жакырчылыктан чыга албай жатат, бул Кыргызстандын калкынын кирешесине жана жашоо шартына терс таасирин тийгизүүдө.

Өткөөл мезгилдин шартында калкка ар түрдүү байлыктарды сатып алууга мүмкүндүк бере турган киреше менен камсыз кылуунун олуттуу мааниси бар экендигин белгилей кетүү керек. Калктын кирешесине мүнөздөмө берүү үчүн түпкү деңгээл гана эмес, ошондой эле аны калыптандыруу процессинин да мааниси бар. Расмий маалыматтарга таянсак, республиканын калкынын кирешесинин негизги бөлүгү жалданып иштегендердин эмгек акысынын жана ишкерликтин, анын ичинде фермердик чарба жүргүзүүнүн эсебинен түзүлөт. Социалдык трансферттердин үлүшү, менчиктен түшкөн киреше (дивиденддер жана акциялар менен башка баалуу кагаздар боюнча утуштар, менчикти ижарага берүүдөн түшкөн киреше, өздүк көмөкчү чарбанын кирешесинин төмөндөшү) төмөндөп жатат. Башка булактардан түшкөн кирешенин салыштырма салмагы бир аз көбөйгөндүгү байкалат, бул булактарга менчиктен түшкөн киреше, жакындарынын жардамы, алименттер жана башкалар кирет. 1991-94-жылдарда керектөө бааларынын өсүшү кызмат акынын өсүшүнөн алда канча жогору болду, бул анын реалдуу

деңгээлинен кескин төмөндөшүнө алып келди. 1995-жылдан тартып тетири тенденция байкалды: кызмат акынын өсүү темпи керектелүүчү баалардын өсүшүнөн озуп кетти, муну менен кызмат акынын реалдуу көбөйүшү камсыз кылынды. 1999-жылы кызмат акынын реалдуу өлчөмү – % төмөндөдү, бул керектөө бааларынын кыйла өсүшүнөн улам келип чыкты, аталган өсүш 1998-жылы башталган финансы-экономикалык кризистен улам болуп өттү. Мындай тенденция азыркы учурда да сакталып кала берүүдө.

Кыргызстанда калктын кирешесин жогорулатууга багытталган реалдуу жана таасирдүү саясат дээрлик жокко эсе, ал бүгүнкү мезгилге чейин өтө төмөн бойдон кала берип жатат, 2001 жана 2011-жылдарда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн маалыматтары буга күбө.

Кыргызстанда үй-бүлөлөрдү материалдык камсыздоонун объективдүү параметрлери

Бул эмгекте 2010-2011-жылдарда НИТТ "Health in the Time of Transition, калктын өткөөл мезгилдеги саламаттыгы жана социалдык өзгөрүүлөр", мурдагы советтик сегиз мамлекеттеги салыштырма социологиялык изилдөөлөр, Европа Союзунун гранты), долбоорунун чегинде жана 2001-жылкы LLN ("Жашоо шарттары, жашоо мүнөзү жана саламаттыгы") долбоорунун чегиндеги бүткүл Кыргызстан боюнча долбоорунун чегинде жүргүзүлгөн социологиялык сурамжылоолордун салыштырмалуу маалыматтары сунушталды. Изилдөөнүн максаты: калктын жашоо-шарттарын, саламаттыгын, социалдык абалын, саясий көз караштарын жана мамлекеттик институттарга ишенимин жана алардын өз ара байланышын иликтөө болгон. 2011-жылы 1800 респондент жана 2001-жылы 2000 респондент жеке стандартташтырылган интервью ыкмасы менен суралган, алардын жашы 18ден жогору болгон, ылгап алуу Кыргызстандын калкынын региондор боюнча бөлүштүрүлүшүн жана кыштактардын тибин эске алган, үй чарбаларын ылгап алуу үчүн маршруттук тандоо колдонулган, үй чарбаларындагы респонденттер жакындап калган төрөлгөн күнү эрежелеринин негизинде тандалган.

Изилдөөлөрдүн натыйжалары калктын негизги иштеген жериндеги кызмат акысы кирешенин негизги булагы экендигин көрсөтүп турат, ал эми 2001-жылы адамдар айыл чарба продукциясын сатуунун эсебинен жашаган (1, 2-таблицаны караңыз).

Кыргызстанда калктын 2011-жылдагы кирешесинин негизги булактары, %

	Киреше булагы	
	Эң маанилүүсү	Мааниси жагынан экинчиси
Кызмат акы/негизги ишиндеги кирешеси	45,2	3,4
Өстүрүлгөн айыл чарба азыктарын сатуудан түшкөн киреше	18,8	9,8
Кошумча жумушундагы киреше	2,2	9,7
Өз бизнесинен түшкөн киреше	8,9	3,4
Пенсия/социалдык жардам	15,9	14,7
Жумушсуздук боюнча жөлөк пул	0	0,1
Өлкөдө жашаган жакындарынын, өлкөдө жашаган досторунун материалдык жардамы	4,6	9,2
Чет өлкөдө жашаган жакындарынын, досторунун материалдык жардамы	2,7	6,4
Башка булактар	1,7	10,4
Киреше булагы жок	0	33,3*
Жооп бере албайт	0,1	0,4

2-таблица

Кыргызстанда калктын 2001-жылдагы кирешесинин негизги булактары, %

	Киреше булагы	
	Эң маанилүүсү	Мааниси жагынан экинчиси
Кызмат акы/негизги ишиндеги киреше	25,6	9,0
Кошумча ишиндеги кызмат акысы	4,6	14,4
Кокустан (сезондук) кызмат акы/кошумча акы	8,9	21,4
Пенсия же жумушсуздук боюнча жөлөк пул	12,7	10,2
Иштеген жери боюнча социалдык жеңилдик анын ичинде сыйлыктары	0,4	3,4
Кызмат көрсөткөндүгү үчүн сый акы	0,1	1,8
Жакындардын/достордун материалдык жардамы	3,2	15,2
Баалуу кагаздардан түшкөн киреше, банктагы аманат	0	1,2
Башка кирешелер	1,1	3,5
Киреше булагы жок	0	5,0

2001-жылы көптөгөн айыл калкы менчикке жер алышкан, ошондуктан алар айыл чарба өндүрүшүнө кызыгышкан. Бирок кийин буудай, жашылча жемиш өстүрүүгө кеткен чыгым өзүн актабай тургандыгы, бул үрөндүк материалдын сапаты начар жана кымбат болгондугу, күйүүчү-майлоочу материалдардын кымбаттыгы, чакан жер аянттарын иштетүү үчүн айыл-чарба техникасынын жоктугу жана башка факторлор менен байланышкан, мал чарбасында да өз кыйынчылыктары бар - жайыт, тоют жетишпейт. Бүгүнкү күндө айылдагылардын көпчүлүгү экономикалык зарылчылыктан улам жайыттарды жана жерлерди пайдаланып жатышат. Совет мезгилинде колдонулуп келген технология эскирди, ал эми анын эң жаңылары көбүрөөк каражатты талап кылууда, андыктан фермерлердин көпчүлүгү ала алышпайт. Ушуга байланыштуу иш издеп жана туруктуу киреше алуу максатында тышкы жана ички миграция өсүп кетти. Шаарларда калып калышкан айыл калкы мамлекеттик жана жеке менчик ишканаларда иштеп жатышат. Алардын кызмат акысы негизги киреше булагы болуп саналат.

Үй чарбаларынын камсыз кылынышы алардын колундагы узак пайдаланылуучу буюмдардын топтому менен аныкталат. 2001-2011-жылдарда ре-

спонденттер арасында сурап чыгуунун маалыматтары боюнча тиричилик техникасы, телевизор, компьютер, автомашинасы болгон адамдардын саны көбөйүүдө (3-таблицаны караңыз).

2001- жана 2011-жылдардагы маалыматтардын негизинде Кыргызстандын калкынын жалпы турмуш жыргалчылыгы кыйла жакшырды деп болжоого болот. Бирок 2001-жылы өз ишине, мисалы айыл чарбасына каражат жумшоо тенденциясы байкалган болсо, бүгүнкү күндө Кыргызстандын калкы керектөөгө да көбүрөөк жумшай баштады.

3-таблица

Кыргызстанда үй чарбаларынын материалдык камсыз болушу, %

	2011	2001
Муздаткыч	78,4	н/А
Телевизор	98,7	61,1
Кир жуугуч машина (автомат эмес)	44,8	52,4*
Уюк телефону	86,1	27,9**
Компьютер	19,1	1,5
2005-жылга чейин чыгарылган автомобиль	30,0	23,3***
Автомат кир жуугуч машина	18,5	н/А
Үй кинотеатры	1,1	н/А
Идиш жууган машина	0,4	1,3
2005-жылдан кийин чыккан автомобиль	2,8	н/А
Жогоруда айтылгандардын эч бирөө эмес	0,2	3,6

* автомат жана автомат эмес

** уюкпу же жокпу такталган жок

*** чыккан жылы такталган жок

Кыргызстандын калкынын материалдык абалына субъективдүү баа берүү

5-таблица

Калктын турмуш жыргалчылыгынын объективдүү көрсөткүчтөрүнө баа берүү менен катар изилдөөлөрдүн каражаттары үй чарбасынын материалдык жактан камсыз кылынышынын субъективдүү канааттандырылышына баа берүү мүмкүнчүлүктөрүнүн кыйла кеңири чөйрөсүн сунуштайт.

Сурамжылоонун катышуучуларынан 10 баллдык шкала боюнча баа коюуну, алар өздөрүнүн материалдык абалына канчалык канааттанарын билдирүүнү өтүнгөнбүз. 2011-жылы канааттануунун орточо деңгээли 10 баллдык шкала боюнча 5,39 баллды түзгөн. Мында шаардын же айылдын калкы тарабынан өздөрүнүн материалдык абалына баа берүүдө статистикалык мааниси бар айырмачылыктар жок. Ошондой эле эркектер менен аялдардын ортосунда үй-бүлөнүн материалдык абалына канааттанууда статистикалык мааниси бар айырмачылыктар да жок.

Ошол эле учурда, эгерде үй-бүлөлөрдүн материалдык камсыз болушун байлык жана жакырлык призмасы аркылуу карай турган болсок кыйла кызыктуу натыйжаларды көрөбүз. Эгерде он тепкичтен турган шатыны элестете турган болсок, анын биринчи тепкичи - айрыкча жакырлар, ал эми онунчусу - абдан байлар деп карай турган болсок, анда Кыргызстандын калкы 2011-жылы өздөрүн орто эсеп менен 5-тепкичке коюшкан (10 баллдан 5,06 балл), бул канааттануу баасына жакшы шайкеш келет. Мында материалдык абалга канааттануудан айырмаланып, эркектер менен аялдардын ортосундагы өз абалына баа берүүдө статистикалык мааниси бар айырмачылыкты ($a=0,0035$) байкайбыз: аялдар орто эсеп менен жеке өздөрүнүн абалын "байлык-кедейлик" шкаласында эркектерден (5,14) төмөн (4,98) баалайт. Өз абалын кабылдоодо шаар жана айыл калкынын ортосунда статистикалык мааниси бар айырма жок. Мындай бөлүштүрүү алда канча төмөн баа берүү тарабына бир аз оош-кыйыш менен турмуш жыргалчылыкты субъективдүү кабылдоону кадыресе бөлүштүрүүнүн үлгүсү болуп саналат.

Үй-бүлөдө финансылык абалга канааттануу деңгээлин бөлүштүрүү 5-таблицада көрсөтүлгөн.

2001-жылдагы изилдөөдө 10 баллдык шкала пайдаланылган эмес. Анын ордуна финансылык абалга канааттанууну баалоо үчүн канааттануунун ар түрдүү даражасын чагылдырган 5 баллдык шкала пайдаланылган. Тенденцияларды салыштыруу жана талдоо мүмкүнчүлүгү үчүн 2011-жылдын маалыматтарын 2001-жылдын маалыматтарынын форматына ылайык келтирүү зарыл.

4-таблица

2011-жылы Кыргызстандын калкынын байлык жана жакырдык мейкиндигинде материалдык абалына 10 баллдык шкала боюнча субъективдүү баа берүү

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1,3	3,7	10,4	15,4	32,1	21,7	8,9	4,5	0,8	0,4

Үй-бүлөнүн финансылык абалга канааттануусу, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	14,6	1,2
Канааттангандай	26,1	35,1
Канааттанбагандай	30,2	57,9
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	26,9	5,0
Жооп берүүдөн кыйналат	2,4	-

Ушундай сурамжылоонун натыйжасы 4-таблицада келтирилген. Эгерде 2011-жылдагы шкала боюнча канааттануунун 1- жана 2-деңгээлин "белгилүү деңгээлде канааттанбайт" деп кабыл алсак, 3, 4 жана 5-деңгээлдер "канааттанбагандай" катары кабыл алынат, 6, 7, 8-деңгээлдер "канааттангандай" жана 9, 10-деңгээлдерди белгилүү деңгээлде канааттанат" деп эсептесек, анда 2001-жылдагы бөлүштүрүүгө окшогон бөлүштүрүүнү алабыз. Алда канча бейтарап баа берүү жана карама-каршы пикирлердин үлүшүнүн кыскарышы тарапка бөлүштүрүүнүн ооп жаткандыгын байкоого болот. Кыргызстандын калкы өздөрүнүн материалдык жактан камсыз болушун кара жана ак түстөр менен баалаганы сейректей баштады. Өлкөнүн жетекчилиги тарабынан калктын кирешесин көбөйтүү боюнча максатка багытталган саясаттын жок экендигин эске алсак, пикирлердин карама-каршылыгынын кыскарышы, көп учурда коңшулардын жакындарынын жана досторунун жашоо турмушуна баа берүүнүн негизинде Кыргызстандын жарандарынын өздөрүнүн үй чарбаларынын камсыз кылынышына баа берүүсү жөнүндө айтууга болот: биз аларга караганда жаман жашаган жокпуз, демек материалдык абалга канааттанбайбыз деп айтууга олуттуу себеп жок, деген тыянак байкалат. Ошол эле учурда үй чарбаларынын камсыз болуу деңгээли бирдей болгондуктан, өзүнүн материалдык абалына өтө канааттанып кетүүгө себеп жок.

Үй чарбаларынын материалдык камсыз болушундагы өзгөрүүлөргө баа берүү өлкөдө болуп жаткан негизги тенденциялардын жана процесстердин маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. Респонденттердин пикири боюнча үй чарбаларынын материалдык турмуш жыргалчылыгы 2001-жылдан тарта жакшы жагына өзгөргөн (6-таблицаны караңыз).

Мында өздөрүнүн үй-бүлөөсү үчүн өзгөрүүлөрдү тетири катары баалаган (2001-жылдагы 39,6%тен 2011-жылдагы 12,5%ке чейин) үй чарбаларынын кыйла азайышы гана эмес, ошондой эле 2001-жылдагы 32,7%тен 2011-жылдагы %ке чейинки оң баа берүүлөрдүн үлүшү да көбөйгөндүгү байкалат.

6-таблица

2001-2011-жылдарда үй-бүлөнүн материалдык абалынын өзгөрүшүн баалоо, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	9,1	10,1
Канааттангандай	43,8	21,7
Канааттанбагандай	33,7	26,9
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	10,0	28,8
Жооп берүүдөн кыйналат	2,5	10,8
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	0,8	1,0
Жооп берүүдөн кыйналат	0,1	0

Азыркы учурда Кыргызстандын калкы өздөрүнүн материалдык абалын төмөнкүчө баалап жатышат (7-таблицаны кара)

Үй чарбаларынын материалдык абалына канааттангандардан, демек карама-каршы пикирдин үлүшү азайгандардан айырмаланып, үй чарбаларынын турмуш жыргалчылыгына жалпы баа берүү үчүн алардын материалдык абалына жалпы баа берүүнүн тегиз жакшыргандыгы мүнөздүү. Бул респонденттердин өздөрүнүн үй-бүлөлөрүнүн материалдык абалына канааттануусуна баа берүүсү жөнүндөгү божомолдор өздөрүнүн материалдык камсыз кылынышын жана жакын тааныштарынын абалы менен салыштыруунун негизинде жасалып жаткандыгын ырастайт.

Жалпы эле жашоо турмушка канааттануу

Бул изилдөөдө жашоо деңгээлине жалпы канааттануу 10 баллдык шкала түрүндө сунушталган, бул жерде 1 - жашоого таптакыр канааттанбайт, 10 - толук канааттанат (8-таблицаны караңыз).

7-таблица

Азыркы учурда 2001-2011-жж. Үй-бүлөнүн материалдык абалына баа берүү, %

	2011	2001
Эң жакшы	2,7	2,1
Жакшы	31,9	18,6
Орто	55,2	57,7
Жаман	9,2	18,3
Өтө жаман	0,8	3,2
Жооп берүүдөн кыйналат	0,2	0,3

8-таблица

2011-ж. турмушка канааттануу деңгээли, %

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2,3	2,2	7,2	12,1	24,5	16,7	11,2	9,1	3,7	10,3

Турмушка такыр канааттанбаган адамдардын үлүшү (3 балл жана андан аз) салыштырмалуу анча көп эмес экендигин көрүүгө болот - андайлар 11,7%. Канааттануунун деңгээли жогору болгон калктын үлүшү (8 балл жана андан жогору) - көбүрөөк - 23,1%. Бул канааттануунун бөлүштүрүлүшүнүн кадыресе бөлүштүрүүдөн алда канча жогору баа берүүгө оогондугунун белгиси болуп саналат.

Мындай бөлүштүрүүнү алда канча кеңейтип талдаган учурда кадыресе бөлүштүрүүдөн кыйла четтегендигин көрсөтөт. Биринчиден, канааттануу деңгээлинин алда канча жогорку баскычына ооп жатат. Экинчиден, эки чокуну көрүүгө болот: биринчи чоку өлкө боюнча канааттануунун орточо маанисине (5,91) иш жүзүндө ылайык келет, экинчи чокусу турмушка канааттануунун алда канча жогорку деңгээли үчүн мүнөздүү.

Үй-бүлөнүн байлыгына субъективдүү баа берүүнүн деңгээлинин жана турмушка канааттануунун бөлүштүрүлүшүн салыштырган учурда бул көрсөткүчтөрдүн ортосунда орточо байланыш бар деген тыянак жасоого болот (Пирсондун корреляциясынын коэффициенти 0,44, маанилик деңгээли - $\alpha=0,000$).

2011-жылдагы шкаланы кайра түзүүгө окшоштуруп материалдык абалды канааттандыруу үчүн жасап чыккандай кылып, жалпысынан турмушка канаатта-

нуунун бааланышынын өзгөрүү динамикасын байкоого мүмкүнчүлүк алабыз. 2001-жыл менен салыштырганда 2011-жылы медиалык маанинин алда канча кеңири таралгандыгын байкайбыз (9-таблицаны караңыз).

9-таблица

Жалпысынан турмушка канааттануу даражасы, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	24,0	14
Канааттангандай	26,1	37
Канааттанбагандай	30,2	43,8
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	26,9	4,5
Жооп берүүдөн кыйналат	2,4	0

Өлкөдөгү демократиялык жана саясий процесстерге канааттануу; бийлик институттарынын жана жарандык коомдун берген баасы.

"Ишеним" жана "бийлик" сыяктуу түшүнүктөрдүн катышын изилдеген азыркы учурдагы көрүнүктүү социологдордун бири - бул немец социологу Никлас Луман. Ал өзүнүн "Ишеним жана бийлик" деген китебинде жалпы ишеним жана атап айтканда бийликке карата ишеним коомдун андан ары өнүгүшүнүн маанилүү фактору болуп саналат, деп көрсөткөн. П. Штомпка ишеним маселесин иликтеген экинчи бир белгилүү социолог, ал келечектин бүдөмүк болушунда (социалдык чөйрө үчүн бүдөмүктүн жогорку деңгээли өзгөчө мүнөздүү) жана көзөмөлгө алынбастыгы учурунда ишенимдин маанилүү экендиги жөнүндө сөз кылат. Коомдогу ишенимдин жогорку деңгээли, атап айтканда коомдун бийлик органдарына карата ишеними жалпысынан коомдун туруктуу өнүгүшүнө көмөк көрсөтөт. Жана тескерисинче бийликке карата ишеним деңгээлинин төмөн болушу коомдун сенейишине же анын рецессиясына алып келет.

10-таблица

Бийликтин негизги институттарына ишеним деңгээли, %

Бийлик институттары	2011	2001
Президент	4,77	5,33
Өкмөт	4,38	5,78
Парламент	3,97	6,15
Сот системасы	3,48	6,58
Армия	4,66	4,86
Укук коргоо органдары	3,83	6,4
Чиркөө/Мечит	6,85	5,25
Крайдын/областын жетекчилиги	4,26	6,08
Жергиликтүү администрация	4,45	Н/А
Саясий партиялар	3,56	7,3
Газеталар	4,48	5,6
Теле жана радио	5,03	
Өкмөттүк эмес уюмдар	4,25	Н/А
Профсоюздар	4,09	6,75

10-таблицадан 2011-жылы бийлик институттарына ишеним деңгээли төмөн болгондугун көрүүгө болот. 5 баллдан ашкан ишеним көрсөтүлгөн бирден бир институттар - бул теле көрсөтүү (5,03) жана мечит /чиркөө (6,85) 2001-жылдан тартып диний уюмдарга ишеним көрсөтүүнү кошпогондо бийлик институттарына жалпы ишеним деңгээли өтө катуу түшүп кеткендиги байкалат. Армияга ишеним деңгээли анчалык төмөндөгөн эмес.

Өлкөдөгү демократиялык процесстерге мамиле

Демократиянын өнүгүшүнө токтолгон учурда, Кыргызстандын калкы 2011-жылы алда канча оптимисттик маанайда болгондугун, "белгилүү деңгээлде

канааттанбайт" деп жооп берген (16,6%) респонденттердин санынан эле көрүнүп турат. Бул көрсөткүч 2011-жылы ___% болгон, "респонденттердин бирдей сандагысы канааттандык" деген жоопту берген. 2011-жылы жооп берүүдөн кыйналгандардын саны алда канча аз болгон, бул балким коомдун саясатташуусунун өсүшү менен түшүндүрүлөт (11-таблицаны кара).

11-таблица

Демократиянын өнүгүшүнө канааттануу, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	13,3	11,6
Канааттангандай	29,5	31,0
Канааттанбагандай	32,7	32,7
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	23,2	16,6
Жооп берүүдөн кыйналат	1,3	8,2

Экономиканын өнүгүшүнө баа берүү

Экономиканын өнүгүшүнө 2001-жылы респонденттердин 4,1ине жетпегени кандайдыр бир деңгээлде канааттана тургандыгын билдирген, ал эми 2011-жылы суралгандардын төрттөн бири мындай пикирди колдогон (12-таблицаны кара). Биздин оюбузча респонденттердин мындай пикири объективдүү себептер менен шартталган, өлкөнүн экономикасы иш жүзүндө оңолгон жок, бул мамлекеттин өнүгүүсүнүн реалдуу программасынын жоктугу, бийлик структураларындагы коррупциянын жогорку деңгээли жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иш жүзүндө аракеттенбегендиги менен байланышкан.

Билим берүү системасы

Билим берүү адамдын өнүгүшүнүн эң маанилүү компоненти болуп саналат. Бул жерде дал адамдын өнүгүшү үстөмдүк кылат, анткени жеке кызыгуу элементи интеллектуалдык өнүгүү деңгээлинин жогорулашы менен өсүп отурат.

12-таблица

Экономиканын өнүгүшүнө канааттануу, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	3,9	4,5
Канааттангандай	21,1	15,5
Канааттанбагандай	38,7	46,9
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	35,9	29,1
Жооп берүүдөн кыйналат	0,4	4,1

Кыргызстанда кадрларды керектөөнү болжолдоо системасы жөнгө салынбагандыгын, ушуга байланыштуу айрым адистиктер ашыкча даярдалып жана башка бирөөлөрү кемчил болуп жаткандыгын белгилөө керек. Мындан тышкары бүтүрүүчүлөрдүн негизги массасы адистиги боюнча иштей албайт, алар көп учурда ар түрдүү базарларда сатуучулардын толуктап, жеңил жумушчу күчү катары өлкөнүн чегинен чыгып кетип жатышат.

Биздин изилдөөлөрдүн маалыматы боюнча 2001-жылдагы социалдык сурамжылоого катышкандар билим берүү системасына көбүрөөк канааттануучу (13-таблицаны кара).

2011-жылы калк арасында канааттанбоо көбөйүп кетти, бул балким окутуунун контракттык түрү көбөйүп кетиши жана республиканын ЖОЖдорундагы бюджеттик орудардын төмөндөшү менен түшүндүрүлөт. Мындан тышкары дээрлик бардык жогорку окуу жайларда окутуу акысы 3-5 эсе жогорулап кетти, бул жакыр үй-бүлөлөрдөн чыккандар үчүн билим алуунун эшиги жабык экендигин билдирет, алардын көпчүлүгү айыл жеринде жашайт. Калктын жакыр катмары үчүн жогорку билим алуу балким, иш жүзүндө мүмкүн эмес болуп калар, анткени азыркы учурда сырттан окуу бөлүмдөрүн жабуу болжолдонуп жатат.

13-таблица

Билим берүү тутумунун өнүгүшүнө канааттануу, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	9,1	17,1
Канааттангандай	37,6	35,2
Канааттанбагандай	32,4	29,3
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	20,0	13,2
Жооп берүүдөн кыйналат	1,0	5,4

Бул жакырлар үчүн балдарын окутуунун алда канча жеткиликтүү түрү болуп келген, мындай үй-бүлөлөрдүн балдары окууга каражатты өздөрү иштеп тапкан.

Саламаттыкты сактоо системасы

Социологиялык изилдөөлөрдүн маалыматтары боюнча 2011-жылы респонденттердин жарымынан ашыгы саламаттыкты сактоо системасына канааттанбай тургандыгын билдирген, 2001-жылы андайлар бир кыйла аз болгон (14-таблицаны караңыз)

2011-жылы саламаттыкты сактоонун ишине канааттанбоонун өсүшү медициналык тейлөөнүн сапатынын төмөндүгү, айыл жеринде дасыккан медициналык кадрлардын жоктугу жана башка факторлор менен түшүндүрүлөт.

Кыргызстанда саламаттыкты сактоо көз карандысыздыктын мезгилинде чоң реформага тушукканын белгилөө зарыл, ошонун натыйжасында алыскы тоолуу райондордун калкынын көпчүлүгү медициналык тейлөөдөн четте калган. Ушул тушта "ден соолук" мамлекеттик программасы бекитилди, ал саламаттыкты сактоонун ишин туура жолго бурууга багытталган. Жаңы программа боюнча бардык медициналык мекемелер "автономиялуу финансылоого" өтөт, бул балким келечекте саламаттыкты сактоо уюмдарын менчиктештирүүгө алып келиши мүмкүн, бул болсо көптөгөн тетири кесепеттерге, атап айтканда Кыргызстандыктардын басымдуу көпчүлүгү үчүн медициналык кызматтан пайдалануунун төмөндөшүнө алып келиши мүмкүн.

Жаңы программада белгиленген реформалар ыктыярдуу медициналык камсыздандырууну киргизүүнү болжойт, зарыл учурда топтолгон акча каражатын камсыздандырылган адамды дарылоо үчүн пайдаланса болот. Эгерде жогорку технологиялуу медициналык кызмат талап кылына анда бул каражаттар баары бир жетишпейт жана үй-бүлөнүн кирешесинин кыйла бөлүгү жакынын дарылоого кетиши мүмкүн, бул жакырчылыктын көбөйүшүнө жана

кыргызстандыктардын көпчүлүгүнүн жакырлашышына өбөлгө түзөт.

2011-жылы КР өкмөтү врачтардын, медайымардын айлыгын көбөйттү, бирок товарларга жана тейлөөгө баанын өсүп кеткендигине байланыштуу медиктердин жашоо турмушу жакшырган жок, бул жагдайда саламаттыкты сактоо системасынын ишинин сапатына таасирин тийгизбей койбойт.

Өкмөттүн иши

Өкмөттүн ишине канаатануу 2011-жылы 2001-жылга салыштырмалуу анча-мынча жогорулаган (15-табл. караңыз). Республиканын жарандарынын революциядан кийинки маанайына байланыштуу көп адамдарда өз турмушу жакшырат деген үмүт пайда болгондугу Өкмөткө ишенимдин бир аз жогорулашынан улам болушу мүмкүн.

Бирок, респонденттердин негизги бөлүгү өкмөттүн ишине канаатанбагандыгын билдирген, бул калктын жашоо деңгээли чындап жогорулагандыгына жана жумушсуздук, жакырчылык, миграциянын деңгээли дагы деле жогору бойдон калып жатышы менен байланышкан.

Жалпысынан, Кыргызстандын өкмөтүнүн иши ачык-айкындыгы менен айырмаланбайт, республиканын тургундарынын көбү мындай маалыматка ээ эмес, бул дагы респонденттердин жообунда чагылдышы ыктымал. Өкмөт ишине канаатанбагандыктын жогорку деңгээли ошондой эле ага ишенимдин төмөнкү деңгээли жана ошол деңгээлдин 2001-жылдан бери төмөндөшү менен бекемделет.

15- таблица

Өкмөттүн ишине канаатангандык, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	6,6	5,6
Канааттангандай	24,4	18,2
Канааттанбагандай	37,4	39,9
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	30,5	28,8
Жооп берүүдөн кыйналат	1,1	7,7

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу

Кыргызстандагы 1990-1991 ж.ж. бийлик кризиси социалдык-саясий жана экономикалык маселелердин чечилишине жардам бербеди. Башкаруунун орун алган системасы объективдүү турмуш коюп жаткан талаптарды камсыз кыла албады, ушуга байланыштуу башкаруунун жаңы түрлөрүн калыптандыруу үчүн кечиктирилгис чечимдерди издеп табуунун өтө зарылдыгы келип чыкты. Эмгек жана табигый ресурстардын бардык негизги түрлөрү (жер, кендер, суулар, тоолор, жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсү) жергиликтүү өз алдынча башкарууга бекер өткөрүп берилген "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү администрация" мыйзамы 2002-жылы 12-январда кабыл алынган. Мындай чечим жергиликтүү өз алдынча башкаруунун материалдык базасын чыңдоого көмөктөшүүсү керек эле, бирок коомдун жыргалчылыгы үчүн бул байлыктарды иштеп табууга көмөктөшө турган башкаруу механизмдери кантсе да жок эле. Бул ар түрдүү кый-

шаюуларга алып келди, өзгөчө, жер реформасын киргизүүдө, анда айыл жергесинин тургундарынын көбү менчик жерлери жок, демек, тиричилик булактары да жок калып, бул ички миграциянын күчөшүнүн жана урбанизациянын (шаарлашуунун, калаалашуунун) себеби болду. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун орношу Кыргыз Республикасынын администрациялык-аймактык бөлүнүшүн эске алуу менен жүргүзүлгөн. Бирок мыйзамдык жетишерлик олуттуу негизге карабай, жергиликтүү өз алдынча башкаруу көрүнөрлүк натыйжаларды бербеди жана, чынында, бир катар объективдүү себептер менен түшүндүрүлгөндөй өз милдеттерин аткара албай жатты. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иш жүзүндө бардык укуктарга ээ болгону менен, көптөгөн социалдык-экономикалык көйгөйлөргө байланыштуу, эң алды, каржылоо жана жергиликтүү бюджетти калыптоодо тиешелүү мүмкүндүктөргө ээ эмес эле. 2001- жана 2011-ж.ж. социологиялык изилдөөлөрдүн маалыматтары боюнча бирдей сандагы респонденттер жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ишине канаатанбаган, он жыл ичинде анын ишинде эч кандай оң жылыштар болбогон (16-табл. караңыз).

16-таблица

Бийликтин жергиликтүү органдарынын ишине канааттануу, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	8,4	6,5
Канааттангандай	24,3	18,2
Канааттанбагандай	36,6	37,1
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	28,2	27,6
Жооп берүүдөн кыйналат	2,4	10,7

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары азырынча өз милдеттерин аткарбай жатат десе болот, бул социалдык чөйрөнү жакшыртууга багытталган негизги милдеттерди аткаруу сапатына терс таасир тийгизди.

Социалдык коргоо системасы

Социалдык коргоо Кыргызстан үчүн жаңы түшүнүк эмес, социалдык кепилдер системасы совет мезгилинде жакшы өнүккөн. Өткөөл мезгил абдан татаал социалдык көйгөйлөр менен коштолду. Алар экономикадагы кризистик кубулуштар менен аныкталган жана ошондуктан социалдык коргоого чыгымдар төмөндөгөн. 1991-1993 жылдары улуттук акчаны киргизүү менен калктын жыйган акчалары иш жүзүндө экспроприация кылынган (тартып алынган). Ушуну менен катар социалдык инфраструктура кыйрай баштап, кийинки жылдарда республиканын жарандары бара-бара саламаттык сактоо, билим берүү, маданият, коммуналдык чарбанын акысыз кызматтарынан айрылып жатты жана булар жыл сайын кымбаттады.

Калкты социалдык коргоо чөйрөсүндөгү кризис ушу кезге чейин сакталууда. Пенсия жана жөлөкпүлдөр тирлик минимумун камсыз кылбайт. Көп балалуу үй-бүлөлөр иш жүзүндө коргоосуз калышты.

Бул объективдүү себептер респонденттердин жоопторунда көрсөтүлдү. Ошентип, сурамжылоо маалыматтары боюнча, респонденттердин үчтөн бирине жакыны социалдык коргоо системасына канааттанат, ал эми 2001 жана 2011-ж.ж. социологиялык изилдөөлөрдүн катышуучулары бул структуранын ишине канааттанган эмес (17-табл. караңыз).

Биздин белгилгенибиз, экономиканын ар тармактарына канааттануунун бардык көрсөткүчтөрүнө: баалардын калыс жакка оошу сыяктуу жалпы көрүнүш мүнөздүү.

17-таблица

Социалдык коргоо системасынын ишине канааттануу, %

	2001	2011
Белгилүү деңгээлде канааттанат	8,0	8,2
Канааттангандай	26,7	25,5
Канааттанбагандай	33,2	38,4
Белгилүү деңгээлде канааттанбайт	30,4	23,4
Жооп берүүдөн кыйналат	1,7	4,6

Бийликтин жергиликтүү жана борбордук органдарынын ишине канааттанууга мүнөздүү нерсе - алардын ишинин баасынын жана канааттануунун бир аз төмөндөшү.

Кыргызстандын тургандарынын турмуштан үмүттөрү жана өзүн бактылуу сезүүсү

Респонденттердин негизги бөлүгү бүгүнкү терс факторлорго карабай үй-бүлөсүнүн материалдык абалынын беш жылдан кийинки жакшырышына ишенет (18-табл. караңыз).

Кыргызстандын тургундары акыркы жылдардагы социалдык олуттуу көйгөйлөргө карабастан, жалпысынан келечекке оптимисттүү карап калышты. Респонденттердин 0,7%ы гана (19-табл. караңыз) "шексиз бактысыздыкты" белгилешкен. Мына ошентип, үй-бүлөнүн материалдык турмуш жыргалчылыгы бааларды бөлүштүрүүдөн айырмаланып, бакытты сезүүнү бөлүштүрүүдөн кыйла айырмасы бар. Калыбы, Кыргызстандын элине таандык кулк-мүнөз үмүтчүл маанайга өбөлгө түзүп, адамдарга кең келечекке үмүт жаратууда.

Жүргүзүлгөн социологиялык изилдөөлөр социалдык-экономикалык өнүгүүнүн кризистик абалын мүнөздөйт:

**Рецензенты: д.филос. и полит.н., профессор Артыкбаев М.
и к.м.н., профессор Борсокбаева С.С.**

18-таблица

Үй-бүлөнүн материалдык турмуш жыргалчылыгынын 5 жылдан кийинкисин баалоо, %

	2011	2001
Кыйла жакшырат	11,7	4,9
Жакшырат	56,1	41,7
Өзгөрүүсүз калат	14,4	15,7
Начарлайт	2,9	13,2
Кыйла начарлайт	0,4	2,9
Жооптон кыйналат	14,5	21,7

19-таблица

Бакытты сезүү өлчөмү, %

Шексиз бактысыз	2	3	4	5	6	7	8	9	Шексиз бактылуу
0,7	1,4	3,8	7,4	16,4	15,3	14,8	16,6	6,3	16,6

Соңку 10 жылда калктын турмушу азыноолак жакшырды. Бийликке жана демократиялык институттарга ишенбөө, негизинен, өкмөттүн, саламаттык сактоонун, социалдык коргоонун, билим берүү системасынын ишине калктын негизги бөлүгүнүн нааразылыгынан көрүнөт. Турмуш шартынын көп көрсөткүчтөрүн терс баалаганына карабай, Кыргызстандын калкы кең келечектен үмүтүн үзбөй келүүдө.

Адабияттар:

1. Улуттук статистика комитети (УСК) Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер. -Бишкек, 2011.
2. Журавлев И.В. адамдын саламаттыгына мамилеси: методология жана көрсөткүчтөр / И.В. Журавлева// Саламаттык социологиясы. -№2 - 2003. 11-17-б.
3. Исаев К. Физикалык саламаттык негизинде улуттун руханий кайра жаралуусу/К. Исаев, С.С. Борсокбаева// Социалдык жана гуманитардык илимдер.-№ 3-4.-2010. 173-177.
4. Жашоонун сапаты, шарты жана саламаттык/К. Исаев (ж.б) -Бишкек, 2003.170-б.
5. Улуттук статистика комитети (УСК). Кыргызстандын саламаттык сактоосу/К. Исаев (ж.б.) -Бишкек, 2010.
6. Борсокбаева С.С. Коомдун калыптануу мезгилиндеги Кыргызсан калкынын азыктануусу боюнча жүргүзүлгөн социалдык-гигиеналык мониторинг/ С.С. Борсокбаева. - Бишкек, 2011. 186-б.
7. Арская Л.П. Азык түлүк жана социалдык мамилелер/Л.П. Арская.-М., 2007. 206-б